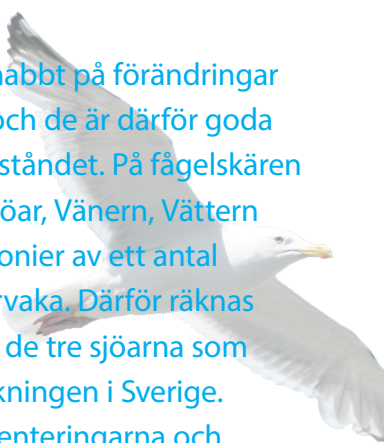

Fåglar och fågelskär

i Vänern, Vättern och Mälaren
– viktiga för miljöövervakningen i Sverige

Fåglar reagerar ofta snabbt på förändringar i den miljö de lever i, och de är därför goda indikatorer på miljötillståndet. På fågelskären i Sveriges tre största sjöar, Vänern, Vättern och Mälaren, finns kolonier av ett antal lämpliga arter att övervaka. Därför räknas fåglar på fågelskären i de tre sjöarna som en del av miljöövervakningen i Sverige. Här berättar vi om inventeringarna och om utvecklingen för olika arter och för den miljö de lever i.

FÅGELSKÄREN

Ett fågelskär är en ö där flera par av måsar, tärnor eller storskarvar häckar tillsammans. Där är bon och ungar skyddade mot landlevande rovdjur som till exempel räv och grävling. På en häckningsö för måsar och tärnor ska åtminstone vissa partier vara fria från träd, buskar och annan högre vegetation så att fåglarna har fri sikt runt om och tidigt kan upptäcka och tillsammans jaga bort möjliga fiender som kråkor, korpar och olika rovfåglar. Flera arter av änder och gäss, storlom, strandskata med flera lägger gärna sina bon på fågelskär, där måsars och tärnors gemensamma försvar ger ett visst skydd. Till skillnad från måsar och tärnor häckar storskarvar ofta på helt trädbevuxna öar, men allt eftersom träden dör och faller på grund av fåglarnas skarpa spillning bildas en mer öppen miljö och ett artrikare fågelskär.

RÖRLIGA TÄRNOR OCH MÅSAR

Inventeringarna i Vänern, Vättern och Mälaren visar att förekomsten av vissa sjöfåglar på fågelskär, och då inte minst tärnor och måsar, uppvisar ganska stora variationer mellan olika år. Orsakerna är inte närmare kända, men förändringar av förhållanden i vinterkvarteren och/eller längs flyttningsvägarna, liksom omflyttningar till andra sjöar, kan påverka arternas förekomst. Sjöfågelkolonier kan även i betydande omfattning flytta mellan olika fågelskär och olika skärgårdar inom en och samma sjö. En viktig slutsats, inte minst ur miljöövervakningssynpunkt, är att inventeringsserierna bör vara långa, helst utan avbrott, och heltäckande i respektive sjö.

FÅGELSKÄREN VÄXER IGEN

Genom inventeringen av fåglar på fågelskär vet vi nu att allt fler tidigare kala fågelskär med häckande måsar och tärnor invaderas av buskar och träd och till slut överges av sjöfåglarna. I Vänern har igenväxningen gått snabbare efter millennieskiftet och i flera skärgårdar har akut brist på lämpliga häckningsöar för sjöfåglar uppstått. Flera av Vänerns största tärn- och skrattnåskolonier har under senare år funnits på just sådana röjda skär. 2014 startades också det delvis EU-finansierade projektet LifeVänern, där restaurering av ett avsevärt antal igenväxta fågelskär ingår. Insatserna i Vänern är ett bra exempel på hur resultat från miljöövervakning kan leda till praktiska åtgärder som kan vända en negativ utveckling. Rövningarna är förstås kostsamma i längden, och man bör naturligtvis så långt möjligt åtgärda orsakerna till igenväxningen.

Fågelskär i Vänern före och efter rövning. Genom länsstyrelser, kommuner, och inte minst ideella insatser, har viktiga fågelskär slyrjts och sjöfåglarna har i många fall snabbt återvänt.

Foto: Sten-Gunnar Steenson

Foto: Sten-Gunnar Steenson

ÖPPNA STRÄNDER FÖRSVINNER

Även stränderna drabbas av igenväxning. Vid Vänern förbuskas till exempel sandstränder och andra för friluftslivet viktiga strandmiljöer i snabb takt. Ökat kvävenedfall kan bidra en del till igenväxningen, men frånvaron av störningar har tveklöst stor betydelse. Dessa störningar åstadkoms genom variationer i vattenständen under olika årstider. De tidigare mycket större variationerna utjämnas nu genom regleringar som syftar till att ge stabilare förhållanden för att minska risken för översvämningar, men samtidigt förlorar sjöarna både biologisk mångfald och viktiga miljöer för friluftslivet.

En sandstrand vid Vänern år 2000 och samma strand 2012. Under cirka ett decennium har en sandstrand vuxit igen med buskar, träd och vass. Den stora tallen som man ser mitt på stranden från 2000 blev skadad under den kraftiga översvämningen 2000/2001 och har därför dött.

Foto: Joakim Lannek

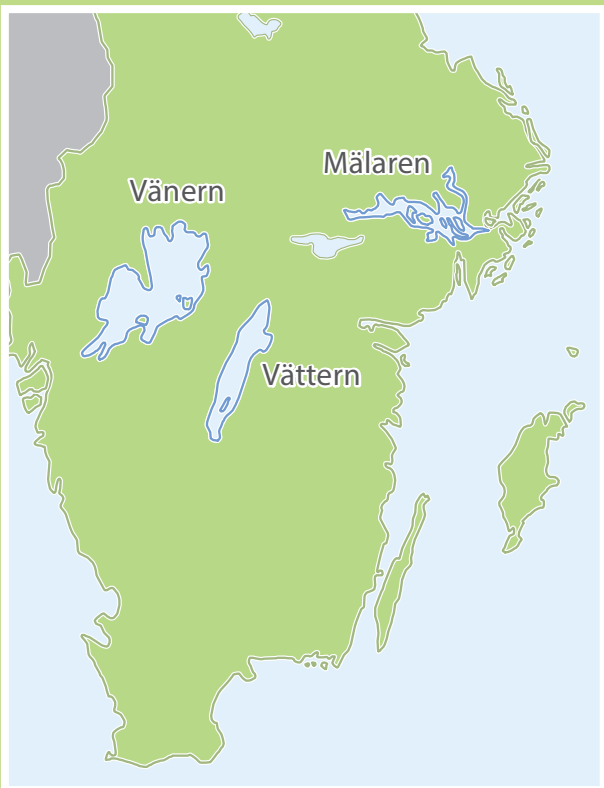
Foto: Camilla Finsberg

FAKTA OM SJÖARNA

De tre stora sjöarna Vänern, Vättern och Mälaren upptar tillsammans ungefär 20 procent av Sveriges totala areal inlandsvatten. Vänern är både Sveriges och EU:s största insjö. Mälaren är den näringsrikaste av de tre sjöarna, medan Vättern är den djupaste och med störst siktdjup. I samtliga sjöar är vattenståndet reglerat, och den årliga vattenståndsvariationen understiger normalt 1 m.

	VÄNERN	VÄTTERN	MÄLAREN
Sjöarea (km ²)	5 650	1 910	1 120
Antal öar (>25 m ²)	12 285	858	1 416
Strandlängd inkl. öar (km)	4 500	800	2 400
Antal inventerade fågellokaler 2014	791	90	242

I både Vänern och Vättern finns stora fria sjöytor utan öar. I Vänern finns också en rad olika skärgårdar utspridda i sjön. Vätterns skärgårdar återfinns i huvudsak i den allra nordligaste delen. Mälaren kan däremot betraktas som en mer eller mindre sammanhängande insjöskärgård med oftast större, högre och mer trädbevuxna fågelskär än i Vänern och Vättern.

Gråtrut

Foto: Thomas Petterson

MÅSAR OCH TRUTAR

Gråtruten är en vanlig invånare på fågelskären i de stora sjöarna. Den är allätare och äter fisk, fiskavfall, musslor och mycket annat. Gråtruten kan flyga miltals från sin häckningsö för att hämta föda åt ungarna och är ofta den vanligaste måsfågeln på soptippar. De flesta flyttar under vintern till Danmark och södra Östersjön. Under den senaste tioårsperioden har gråtrutarna blivit färre i Vänern och Mälaren, medan utvecklingen är mer osäker i Vättern. Mer hygienisk avfallshantering med avveckling av öppna soptippar är naturligtvis positivt men missgynnar troligen gråtruten som nu finns med på den svenska rödlistan över hotade arter.

Havstruten är störst av alla måsfåglar som häckar i Sverige. I de stora sjöarna häckar ganska få i Vättern och Mälaren, men betydligt fler i Vänern. I Vänern och Mälaren, liksom i landet som helhet, har havstrutarna blivit färre. I Vättern syns ingen negativ utveckling, men förekomsten där är så liten att trender kan vara svåra att se. Arten finns inte upptagen på den svenska rödlistan.

Havstrut

Foto: Ulf Allvin

En del havstrutar häckar tillsammans med andra måsar och tärnor, men många havstrutpar väljer att häcka ensamma, gärna på isolerade, mindre skär. Paret håller ihop år efter år och återkommer till samma boplat. Även havstruten är allätare men äter mycket fisk, och när tillfälle bjuds även fågelungar.

Silltruten förekommer sparsamt i Vänern och Mälaren. I Vättern häckar den sporadiskt. Silltruten har minskat i hela landet och finns med på svenska rödlistan, men i Vänern och Mälaren ses ingen tydlig trend. Fåglarna i Mälaren har ofta en mörkare rygg än de som ses i Vänern och Vättern. Det är fråga om två olika raser som också har olika flyttvanor. Mälarens silltrutar flyttar till tropiska Östafrika medan Vänerns och Vätterns trutar stannar tidigare längs atlantkusten och Nordafrika. Silltruten äter mest fisk och fiskavfall och är den måsfågel som mest ihärdigt ses följa fiskebåtar och andra båtar.

Fiskmåsen är vanlig i alla de stora sjöarna. Flest finns i Vänern, där den är den vanligaste måsarten. I Vänern och Vättern tycks fiskmåsbestånden vara stabila, medan antalet fiskmåsar på fågelskär i Mälaren har minskat markant. Som övriga måsarter är fiskmåsen allätare. Förutom fisk ingår bland annat flygande insekter, bär och hushållsavfall i födan. På åkermark runt sjöarna samlas ofta fiskmåsar och äter daggmask med mera. På hösten flyttar de flesta fiskmåsar till Nordsjöländerna.

Skrattmåsen har liknande vanor som fiskmåsen. Både förekomsten på fågelskär i de tre sjöarna, liksom uppmätta trender liknar ganska mycket fiskmåsens. Flest skrattmåsar på fågelskär finns i Vänern, även om de inte

Skrattmås

Foto: Markus Rehnberg

alls är lika många som fiskmåsar. Någon tydlig tendens till förändring över tid syns inte för vare sig Väterns eller Vätterns del, medan Mälarens skrattmåsar på fågelskär tenderar att minska i antal. Vintern tillbringar de flesta skrattmåsar i västra och mellersta Europa.

TÄRNOR

Fisktärnan är en karaktärsfågel för de stora sjöarna. Tillsammans häckar mer än 15 procent av Sveriges fisktärnor på fågelskär i Vätern, Vättern och Mälaren. Det betyder samtidigt att runt 3–4 procent av EU:s alla fisktärnor finns där. Enligt EU:s fågeldirektiv har Sverige har ett åtagande att vidta särskilda åtgärder för att säkerställa artens överlevnad. Att bevaka och, om så behövs, förbättra fisktärnans häckningsmiljö i de tre stora sjöarna är alltså viktigt. Samma åtagande gäller silvertärna. I både Vätern och Mälaren tycks antalet häckande fisktärnor vara stabilt, medan en minskning har konstaterats för Vätterns del.

Silvertärnan är mycket lik sin nära släkting fisktärnan både vad gäller utseende och vanor, men har ett nordligare utbredningsområde som sträcker sig ända upp till arktiska trakter. Vätern är den enda insjö i södra Sverige där häckning regelbundet förekommer och där har silvertärnorna successivt blivit allt fler. Åtminstone vissa år kan ett fåtal silvertärnor finnas även i Vättern. Både fisk- och silvertärna är utpräglade fiskätare men kan även ta flygande insekter. Båda är också långflyttare, där silvertärnan är den mest extrema och övervintrar utanför Antarktis.

Storskar

Foto: Thomas Pettersson

STORSKARV

Storskarven återkom som häckfågel till Sverige i mitten av 1900-talet. År 1989 hittades de första skarvhäckningarna i Vänern och 1994 i Vättern och Mälaren. Efter en mycket kraftig ökning fram till en topp åren 2006–2007 har de häckande skarvarna åter blivit betydligt färre i både Vänern och Vättern. I Mälaren har minskningen varit måttlig och antalet häckande skarvar tycks nu ha stabiliserats på en något lägre nivå än under toppåren. Tätheten av storskarv är i Mälaren vida högre än i såväl Vänern som Vättern. Det ligger nära till hands att förklara detta med Mälarens högre näringshalt och därigenom en större förekomst av lättillgänglig bytesfisk.

Skarvar kan fiska både ensamma som i grupp. Gärs, abborre och mört är vanliga bytesfiskar. Gruppfisket är särskilt effektivt på stimbildande fiskar. Skarvar kan flyga avsevärda sträckor från sin häckningsö för att fiska, ibland 20–30 km.

Fiskmås

Foto: Thomas Pettersson

Utgivningsår: 2015

Produktion: Länsstyrelsen i Stockholms län

Text: Thomas Pettersson, Thomas Landgren,
Lars Gezelius

INVENTERINGARNA

Standardiserade inventeringar av fåglar på fågelskär har genomförts årligen i Vänern sedan 1994, i Vättern sedan 2002 samt i Mälaren sedan 2005. Inventeringarna har utförts på uppdrag av berörda länsstyrelser och vattenvårdsförbund. Under 2015 genomförs inventering av Hjälmarens med samma metodik.

Övervakningen är ett samarbete mellan programmen för miljöövervakning i Vänern, Vättern och Mälaren. Alla fågelskär med kolonier av måsar, tärnor eller storskarv inventeras, liksom öar med ensamt häckande havstrutpar. Inventeringen görs på ett för fåglarna så skonsamt sätt som möjligt, oftast utan landstigning.

På fågelskären räknar vi arter som bildar kolonier som måsfåglar, tärnor, hägrar och storskarvar. Även andra sjöfåglar, rovfåglar och kråkfåglar som finns på skären räknas in. Vanliga arter är olika änder, gäss, storlom, skäggdopping, strandskata, drillsnäppa och kråka.

Länsstyrelserna

Länsstyrelserna i Stockholm,
Uppsala, Västmanland, Örebro,
Södermanland, Östergötland,
Jönköping, Västra Götaland
och Värmland

samt vattenvårdsförbunden för Mälaren, Vänern och Vättern